

PROLOOG

Ik zal het moment nooit meer vergeten. Ik was veertien jaar. Als puber was er op de middelbare school weinig wat me kon interesseren, maar dat zou in één klap veranderen door het vak economie. Door de lessen economie voelde ik dat ik de wereld om mij heen beter leerde begrijpen, en vanaf dat moment wist ik: dit was waar ik in mijn leven iets mee zou gaan doen. Een paar jaar later zou ik inderdaad aan de universiteit economie gaan studeren. Ik leerde de meest ingewikkelde sommen tot op de komma precies te berekenen en mijn kennis groeide met de weken, maar toch was er iets wat me niet lekker zat. Al die modellen gingen over dingen die ik nooit tegenkwam in het dagelijks leven. En met elk college dat ik volgde en elk examen dat ik maakte, zou ik, in plaats van er meer van te begrijpen, juist steeds verder van de wereld af komen te staan. Toen ik mijn bachelor had afgerond, besloot ik om aan Bocconi University in Milaan, een van de beste Europese universiteiten op het gebied van economie, te gaan

studeren. In het allereerste college dat ik daar had stelde de professor met een stalen gezicht dat het model dat de aankomende maanden centraal stond in dit vak, in werkelijkheid eigenlijk helemaal niet werkte. Toch zouden we dit gebruiken, simpelweg omdat er geen beter alternatief voorhanden was. Op dat moment zou er iets bij mij breken. De andere studenten leek het niet uit te maken, maar voor mij klonk dit als een kaart van de Pyreneeën gebruiken om je een weg door de Alpen heen te banen, simpelweg omdat je niets anders hebt. Op dat moment besloot ik dat het genoeg geweest was, en ik zou stoppen met studeren. Veel mensen dachten dat ik stopte met mijn studie omdat ik de interesse in economie had verloren, maar in werkelijkheid stopte ik juist omdat ik er zo verschrikkelijk veel van hield. Vanaf dat moment wist ik dat ik dit boek moest schrijven. Om antwoorden te geven op de écht belangrijke economische vragen, die andere economen niet durven te stellen. Om het echte verhaal van de economie te geven, dat economen niet vertellen. En om de economie op zo'n manier te bespreken dat men het leuk vindt en begrijpt. De economie is veel te belangrijk geworden om aan economen over te laten, en dus was het hoog tijd dat dit boek werd geschreven, door iemand die zijn studie nooit heeft afgemaakt.

1

HOE DE ECONOMIE ONZE RELIGIE WERD

Stel je iemand voor die honderd jaar geleden leefde. Stel je voor dat deze persoon in een diepe slaap terecht zou komen, en wakker werd in de wereld van vandaag. Stel je voor dat diegene, na een paar dagen te hebben rondgelopen, werd gevraagd wat de belangrijkste religie is van onze samenleving. Over dit antwoord zou deze persoon niet lang na hoeven te denken. De belangrijkste religie van onze samenleving? 'Dat is de economie.' Wij zouden in eerste instantie stomverbaasd reageren. 'Hoezo is de economie de belangrijkste religie van de samenleving?' zouden we vragen. 'Nou, kijk daarvoor maar gewoon eens om je heen.' Overal kijk je aan tegen reclame die ons oproept geld uit te geven. Mensen ontlenen hun identiteit aan spullen en kleren. De woningmarkt is zo belangrijk geworden dat wij niet langer bezit van het huis, maar het huis bezit van ons is gaan nemen. Het genieten van muziek, het zorgen voor avondeten en het hebben van een fiets is een abonnement geworden. En

zelfs van het helpen van mensen in nood door bij te dragen aan goede doelen, wat je van de belasting kan aftrekken, is een economisch spel gemaakt. 'De economie is ook de politiek totaal gaan beheersen,' zou deze persoon vervolgen. Een partijprogramma wordt pas serieus genomen wanneer de effecten hiervan zijn doorberekend. De derde dinsdag van september, waarop de begroting gepresenteerd wordt, is het politieke hoogtepunt van het jaar geworden. Om te zien of een lidmaatschap van de Europese Unie wel 'zin' heeft, wordt er een berekening gemaakt om te zien hoeveel het oplevert. En politici stellen dat het nodig is om steun aan Oekraïne te verlenen, niet omdat dit juist is om na te streven, maar omdat wanneer Rusland ook andere delen van Europa zal innemen, dit schadelijk is voor onze economie. 'Dat het de politiek beheerst kan ik nog wel begrijpen,' zou deze persoon stellen, 'maar wat ik echt nooit had durven denken, is dat de economie ook in jullie persoonlijke leven alles bepaalt.' Studenten kiezen hun studie op basis van wat het beste loopbaanperspectief zal geven. Persoonlijke ontwikkeling is tot het maken van een stap in salaris verheven. Men mediteert niet om tot rust en bezinning te komen, maar om nog beter te presteren. En zelfs het mooiste moment uit het leven van veel mensen, het krijgen van kinderen, wordt langs de economische meetlat van het maken van carrière gelegd. Wanneer deze persoon dit zegt, lijken we het onszelf ineens te realiseren. Zonder dat we het door hebben gehad, is de economie alles gaan beheersen. En de belangrijkste religie van onze samenleving? Dat is inderdaad de economie. Ondanks het feit dat we dit allemaal volstrekt normaal zijn gaan vinden, is dit pas een heel re-

cent gegeven. Het was namelijk slechts een paar jaar na de Tweede Wereldoorlog dat de economie allesbepalend werd.

Het was de lente van 1947. De Tweede Wereldoorlog was bijna twee jaar geleden ten einde gekomen, maar Europa lag nog altijd volledig in puin. Steden waren verwoest. Wegen, sporen en bruggen waren totaal vernietigd. En industrieterreinen en fabrieken lagen volledig op hun gat. Door de gemeenschapszin die het einde van de Tweede Wereldoorlog creëerde, werkte iedereen zich te pletter om deze schade te herstellen. De meeste mensen hielpen door hun handen uit de mouwen te steken, alleen was er een select gezelschap dat dit achteroverleunend in een comfortabele stoel zou doen. Boven op de top van de Mont Pèlerin in Zwitserland zou er namelijk een groep van vooraanstaande economen, CEO's, politici, intellectuelen en Nobelprijswinnaars bijeenkomen. Een ramp zoals de Tweede Wereldoorlog zou nooit meer mogen gebeuren, zouden zij concluderen. Alleen om dat in de toekomst te voorkomen, moesten er nú politieke keuzes worden gemaakt. Dagenlang discussieerden ze met elkaar om met een antwoord op die ene vraag te komen: hoe kunnen wij de wereld behoeden voor nog zo'n enorme ramp? Het was misschien wel de belangrijkste vraag uit de geschiedenis van de mensheid. En het was dit selecte gezelschap, de Mont Pèlerin Society, dat daar, boven op de top van de berg waar het naar vernoemd was, met een antwoord kwam. Het antwoord bleek eigenlijk heel eenvoudig. Dat was de vrije markt. Als de vrije markt de scepter zwaaide, dan werd er handel gedreven. Wanneer er handel werd gedreven, dan zouden goederen en diensten de grenzen passeren. En wanneer goederen en diensten de grenzen zouden passeren, dan zouden

soldaten dit niet doen.* Niemand had het op dat moment kunnen voorspellen, maar dit zou het belangrijkste besluit uit de geschiedenis van de moderne mensheid worden. De samenleving werd niet langer door de politiek, maar door de vrije markt vormgegeven. Niet de overheid, maar de burger zelf moest verandering initiëren. Niet het collectief, maar het individu zou de verantwoordelijkheid dragen. En de samenleving zou niet langer door normen, waarden en idealen, maar door de economie worden bepaald.

Vanaf dat moment zagen we de wereld langzaam maar zeker veranderen. De leden van de Mont Pelerin Society leverden de onderbouwing waarom een vrije markt de best mogelijke samenleving zou creëren, en een nieuwe generatie politici maakte hier een maatschappelijke werkelijkheid van. In het begin kampten ze echter wel met wat problemen. Om mensen ervan te overtuigen de vrije markt onze samenleving te laten sturen, moest de economie namelijk wel serieus genomen worden. Maar in tegenstelling tot natuurkunde en scheikunde, werd 'de economie' helemaal niet als wetenschap gezien. Voor dit probleem bedachten ze een sluwe oplossing. In 1969 zou de Zweedse Rijksbank haar 300-jarig bestaan vieren. De economen van de Rijksbank besloten om ter ere hiervan een prijs uit te reiken. De officiële naam was de 'Prijs van de Zweedse Rijksbank voor Economische We-

* Dit is wat de Franse filosoof Charles de Montesquieu ook wel de *doux commerce*-theorie noemde: 'Twee naties die handel drijven met elkaar, worden onderling afhankelijk. Als de ene natie wil verkopen, dan wil de andere graag kopen. Alle verbanden zijn dan gebaseerd op wederzijdse behoeften. En dus is het natuurlijke effect van handel dat het tot vrede leidt.'

tenschappen ter nagedachtenis aan Alfred Nobel', maar in plaats daarvan werd de prijs als de 'Nobelprijs voor de Economie' uitgereikt. Het zou een geniale zet blijken. Alfred Nobel had in zijn testament de economie helemaal niet opgenomen, maar iedereen zou dit als een officiële Nobelprijs zien. De impact hiervan was gigantisch. Men begon de economie als 'harde' wetenschap te behandelen en te bestuderen. Zaken als werkloosheid en inflatie werden in modellen gevangen. In plaats van onvolmaakte theorieën, zouden economen met wetmatigheden komen. En zoals natuurkundigen de baan van een satelliet perfect konden voorspellen, kreeg men het idee dat ook de economie tot op de komma precies kon worden gestuurd. Vanaf dat moment zou de vrije markt in ongekend tempo de scepter zwaaien. Discussies over gelijkheid en rechtvaardigheid werden ingewisseld voor winst, rendement en efficiëntie. Waar eerst nog werd gesproken over vergezichten en idealen, begon de politiek om het consumentenvertrouwen, het bruto binnenlands product (bbp) en koopkrachtplaatjes te draaien. En de verhalen over hoe we onze maatschappij moesten inrichten, werden verdreven door verhalen over productiviteit en een zo groot mogelijke economische groei.

In no time zou deze omslag zich naar de dagelijkse praktijk vertalen. Publieke diensten zoals het openbaar vervoer, de post en energiebedrijven werden afgestoten omdat 'de markt' deze het beste kon bedienen. En de publieke diensten die wél in overheidshanden bleven omdat ze te belangrijk waren om uit te besteden, werden ook door de economische logica geregeerd. Ziekenhuizen werden bedrijven die op basis van winst werden afgerekend. Zorg werd een 'product'

dat aan patiënten (de ‘afnemers’) zo efficiënt mogelijk moest worden geleverd. Het maximaliseren van de hoeveelheid behandelde patiënten was de maatstaf om dit te realiseren. En hoe we op deze ‘zorgmarkt’ de kosten verder konden drukken? Door zorgverzekeraars de taak te geven zich te gedragen als kostenbewuste ‘zorgconsument’. Hetzelfde gebeurde in het onderwijswezen. Men begon over een ‘schoolcarrière’ te spreken. Niet ‘wie wil je later zijn?’ maar ‘wat wil je later worden?’ was de belangrijkste vraag die aan leerlingen gesteld zou worden. Niet het vergroten van de kennis en ontwikkeling als burger, maar het maximaliseren van de kansen op de arbeidsmarkt werd tot het ultieme doel verheven. En zo werd onderwijs in plaats van een voorbereiding op het leven, een school om zo snel mogelijk het bedrijfsleven in te gaan. Daarnaast moest alles ‘meetbaar’ worden en gingen de cijfers regeren. Vanaf de basisschool vlogen de toetsen je om de oren. Universiteiten ontwikkelden zich tot diploma-fabrieken die per afgestudeerde student werden afgerekend. En in plaats van onderzoeksgelden toe te kennen voor de ontwikkeling van kennis, werden deze steeds vaker toegewezen op basis van het potentiële economische nut. Langzaam maar zeker werd alles door een economische bril bekeken. Burgers werden klanten. Immigranten goedkope arbeidskrachten. Kunstenaars creatieve ondernemers. Mensen in de bijstand en bejaarden kostenposten. Het feit dat men langer fit en gezond bleef noemden we vergrijzing. En het bbp werd de onbetwiste graadmeter van ons geluk. De samenleving werd tot een markt, de overheid tot een bedrijf en de mens tot een consument verheven. Zelfs ons eigen, persoonlijke leven werd iets wat je niet mocht verspillen en waar je het

maximale uit moest halen. Er was geen onderdeel van ons bestaan dat zich hiertegen zou weren. Nee, alles werd door de economie bepaald.

Door deze ontwikkeling zijn we alleen in een vreemde situatie terechtgekomen. Aan de ene kant is de economie allesbepalend geworden voor onze maatschappij en ons leven, maar aan de andere kant begrijpen we eigenlijk heel weinig van de economie. Hoe dit kan? Dat komt doordat uitgerend economen, degenen die het als taak hebben om mensen erover te leren en enthousiasmeren, de economie onnodig ingewikkeld en saai weten te maken. Economen schrijven over complexe modellen en ingewikkelde theorieën die voor economen ongetwijfeld heerlijk zijn om te lezen, maar voor de gewone burger die zich hier op geen enkele manier in herkent en hier nooit mee te maken krijgt in het dagelijks leven, is dit volstrekt irrelevant. Hoewel dit het probleem is, ligt hier ook de oplossing in geborgen. Dat is namelijk door niet de complexe materie, maar de economie achter het leven van iedere dag uit te leggen. Door in plaats van de dingen onnodig ingewikkeld te maken, ze zo uit te leggen dat iedereen ze kan begrijpen. En door het niet langer te hebben over complexe zaken waar economen zich graag mee bezighouden, maar het te hebben over de alledaagse zaken waar jij je in herkent. Hiervoor is het nodig om een open en nieuwsgierige blik te hebben. Nee, ik moet het anders zeggen. Hiervoor is het nodig om naar de economie te kijken, niet door de bril van economen, maar door de ogen van een kind. Het probleem van volwassenen is dat we op een gegeven moment dingen als normaal gaan zien, niet omdat we er goed over hebben nagedacht, maar simpelweg omdat we dit altijd al zo deden.